

VÝROBA KYSLÍKU A DUSÍKU

Mgr. Jana Prášilová
prof. RNDr. Jiří Kameníček, CSc.

Olomouc, 2013

Obsah

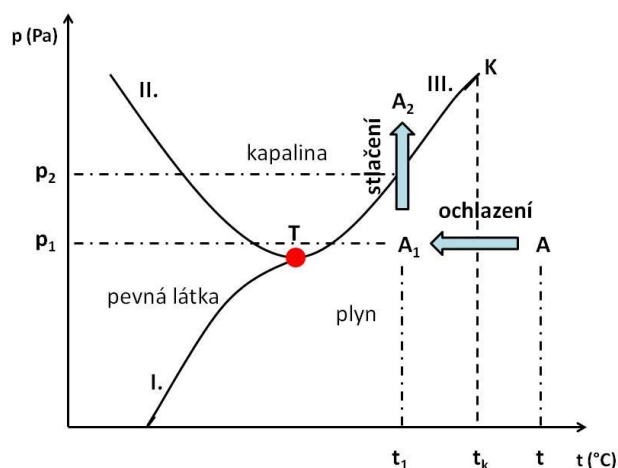
1. Téma v učebnicích používaných na gymnáziích
2. Teoretické poznatky k problematice
  - 2.1. Obsah kyslíku a dusíku ve vzduchu
  - 2.2. Zkapalňování vzduchu
  - 2.3. Oddělování jednotlivých složek směsi kapalného vzduchu
  - 2.4. Jiné metody pro výrobu kyslíku a dusíku
3. Náměty na vhodné demonstrační experimenty
4. Pracovní list pro žáka
5. Metodika pro hodinu základního typu
6. Použitá literatura a elektronické zdroje

2.2. Zkapalňování vzduchu

Obecné vysvětlení lze demonstrovat na izotermickém fázovém diagramu látky A (Graf 2). Látky existují při vhodné kombinaci teploty a tlaku v různých fázích (plyn, kapalina či pevná látka), které jsou vzájemně v rovnováze.

Graf 2: Fázový diagram látky A

Popis grafu:

- T - trojný bod (koexistence tří fází)
- K - kritický bod
- A - plyn
- A₁ - plyn
- A₂ - kapalina
- t - teplota plynu A
- t_k - kritická teplota
- t₁ - teplota plynu A₁
- p₁ - tlak plynu A₁
- p₂ - tlak rovnováha plyn/kapalina
- I. - sublimační křivka
- II. - křivka tání
- III. - křivka nasycených par

Látka existuje při teplotě t a tlaku p_1 jako plyn (bod A, Graf 2). Ochladíme-li plyn při konstantním tlaku na teplotu t_1 (pod tzv. kritickou teplotu – nejvyšší teplota, při níž ještě může dojít ke zkapalnění zvýšeným tlakem), získáme plyn ve stavu A₁. Zvýšením tlaku nad hodnotu p_2 přejde plyn A₁ na kapalinu A₂. Z grafu je patrné, že čím více ochladíme plyn pod kritickou teplotu, tím nižší tlak stačí k jeho zkapalnění.

Vzhledem k tomu, že vzduch je směs a každá složka má jinou kritickou teplotu (viz Tabulka 2), bylo třeba najít optimální postup pro zkapalnění a oddělení kyslíku a dusíku.

Tabulka 2: Teplota varu a kritická teplota hlavních složek vzduchu (zaokrouhleno)

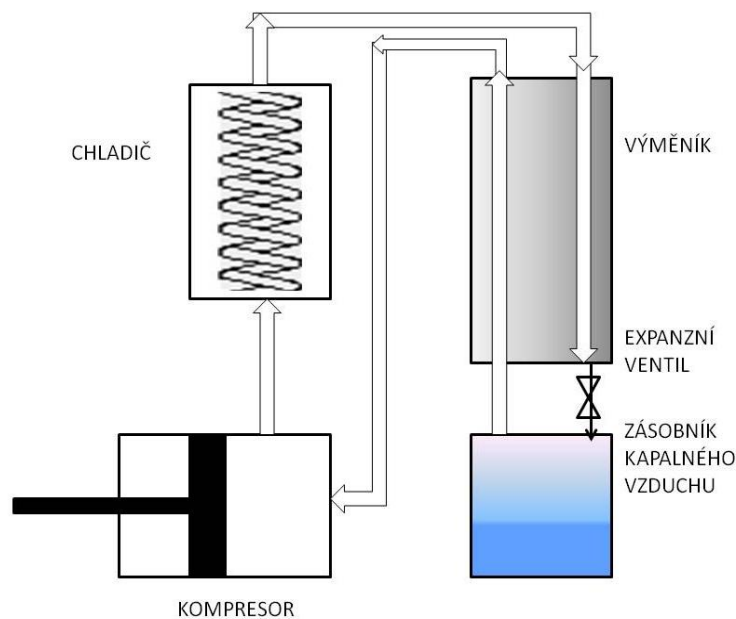
Složka	Kritická teplota (°C)	Teplota varu (°C) při normálním tlaku
dusík	- 147	- 196
kyslík	- 119	- 183
argon	- 86	- 186
oxid uhličitý	+ 31	- 78

Před zkapalněním se vzduch nejprve **zbavuje nežádoucích složek**, např. vodní páry, oxidu uhličitého a prachových částic. Další nežádoucí složky by při výrobních

teplotách (viz teploty varu v Tabulce 2) a tlacích existovaly jako pevné látky (krystalky) a znemožňovaly by výrobní proces (např. by mohlo dojít k ucpání ventilů). Celý proces očištění a zkapalnění lze popsat v následujících krocích (popis vysokotlakého Lindeho způsobu):

- proháněním přes filtr se vzduch zbaví prachových částic
- průchodem přes komoru s hydroxidem sodným se odstraní oxid uhličitý
- za použití vysoušecí látky je ze vzduchu odstraněna vodní pára
- vzduch se stlačí, čímž vzroste jeho teplota a následně ochladí vhodným chladicím médiem v chladiči
- nechá se prudce expandovat přes škrtecí ventil do expanzní nádoby, čímž dojde u většiny plynů k poklesu teploty (dle Joule-Thomsonova jevu)
- další expanzí dojde k dalšímu poklesu teploty a zkapalnění vzduchu

Zařízení pracuje kontinuálně, cyklicky (viz Obrázek 1).

Obrázek 1: Lindeho způsob zkapalňování vzduchu

2.3. Oddělování jednotlivých složek směsi kapalného vzduchu

K oddělení jednotlivých složek kapalného vzduchu (zbaveného nežádoucích příměsí) se využívá frakční destilace - rozdělení složek na základě jejich rozdílné teploty varu (viz Tabulka 2). Zařízení je sestaveno ze dvou spojených dělicích kolon (viz Obrázek 2).

a) dolní – vysokotlaká kolona

podmínky: tlak 0,5 MPa
teplota ve spodní části -175 °C
teplota ve vrchní části kolony -179 °C

probíhají procesy:

- kapalný vzduch je přiváděn do spodní části kolony
- dusík obsažený ve vzduchu vře za vyššího tlaku při vyšší teplotě (-175 °C), než je jeho teplota varu za normálního tlaku (-196 °C)
- páry dusíku se shromažďují ve vrchní části kolony
- po ochlazení par v horní části kolony klesá dolů kapalina ochuzená o část dusíku
- páry bohaté na dusík se odvádějí do vrchní části horní kolony

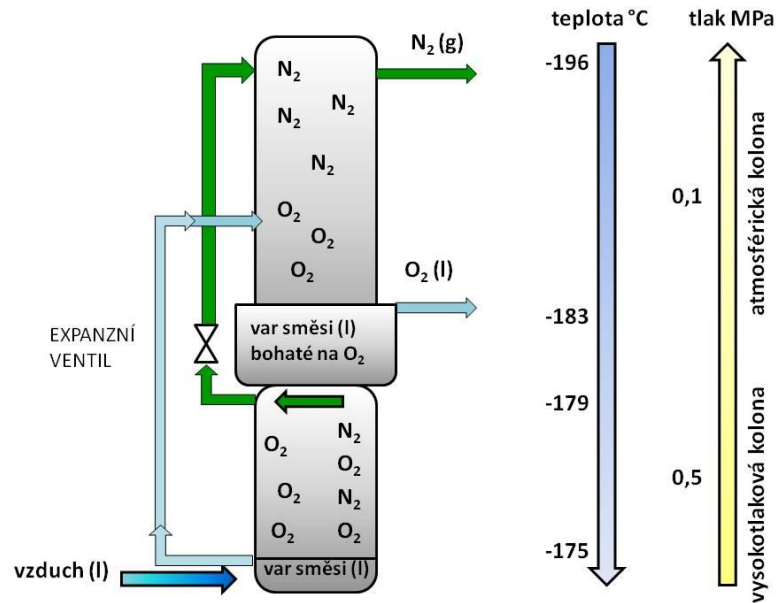
b) horní – atmosférická kolona

podmínky: tlak 0,1 MPa
teplota ve spodní části -183 °C
teplota ve vrchní části -196 °C

probíhají procesy:

- do středu atmosférické kolony se nastříkuje kapalina bohatá na kyslík
- ve spodní části kolony kapalina bohatá na kyslík vře a páry stoupají do vrchní části kolony
- zde se setkají s parami bohatými na dusík z dolní komory
- dole se hromadí kapalina sestávající téměř z čistého kyslíku (I)

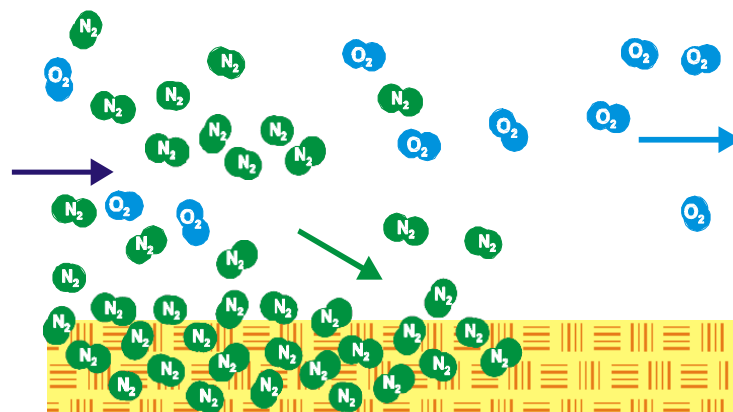
Výroba kyslíku a dusíku

Obrázek 2: Zjednodušené schéma oddělování složek kapalného vzduchu

2.4. Jiné metody pro výrobu kyslíku a dusíku

Pro dělení vzduchu byla vyvinuta metoda založená na adsorpci plynu na molekulových sítích (látka s přesně definovanou velikostí pórů) – metoda PSA (**P**ressure **S**wing **A**dsorption). Jestliže chceme oddělit ze vzduchu dusík, použijeme jako molekulové síto zeolit (jílová látka). Vzduch prochází za zvýšeného tlaku (dusík se lépe adsorbuje) molekulovým sítem a zachycuje se na jeho povrchu. Kyslík (a další plyny) procházejí volně. Poklesem tlaku zpět na atmosférický dojde k uvolnění dusíku ze síta a jeho jímání. Celý proces trvá několik sekund.

Obrázek 3: Separace dusíku na molekulových sítích (převzato z [2])

3. Náměty na vhodné demonstrační experimenty

Důkaz kyslíku a dusíku ve vzduchu

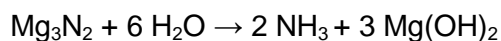
Pomůcky: kachlík, kádinka o objemu 400 cm³, čajová svíčka, miska s pískem

Chemikálie: hořčičkové hobliny

Pracovní postup:

- do misky s pískem umístíme čajovou svíčku a zapálíme,
- hořící svíčku přikryjeme kádinkou, pozorujeme změny,
- na kachlík dáme lžičku hořčičkových hoblin, umístíme na misku s pískem,
- hobliny zapálíme a přikryjeme kádinkou, kterou zatlačíme do písku, pozorujeme změny.

Pozorování: Po vyčerpání kyslíku pod kádinkou, svíčka zhasne. Hořčík po spotřebování kyslíku začne reagovat s dusíkem na nitrid a hoří tedy déle. Přítomnost nitridu hořečnatého v produktu lze prokázat přidáním vody, která nitrid rozloží za vzniku amoniaku, který lze prokázat Nesslerovým činidlem (popř. identifikovat čichem či ovlhčeným pH papírkem).

4. Pracovní list pro žáka

Doplň údaje do obrázku rektifikační kolony pro získávání kyslíku a dusíku ze vzduchu!

teplota °C   tlak MPa

EXPANZNÍ VENTIL

N₂   N₂   N₂

O₂   O₂   O₂

var směsi (l) bohaté na O₂

-183

-179

var směsi (l)

atmosférická kolona

vysokotlaková kolona

K doplnění:

- 196
- 175
- N₂ (g)
- O₂ (l)
- vzduch (l)
- 0,1 MPa
- 0,5 MPa

©Prášilová, Kameníček

Doplň údaje do obrázku rektifikační kolony pro získávání kyslíku a dusíku ze vzduchu!

teplota °C   tlak MPa

EXPANZNÍ VENTIL

N₂ (g)   N₂   N₂

O₂ (l)   O₂   O₂

var směsi (l) bohaté na O₂

-196

-183

-179

-175

vzduch (l)

atmosférická kolona

vysokotlaková kolona

K doplnění:

5. Metodika pro hodinu základního typu

Zařazení tématu do výuky:

Anorganická chemie ⇒ p-prvky a jejich sloučeniny ⇒ kyslík ⇒ výroba kyslíku a dusíku

Téma I	Ročník
Výroba kyslíku a dusíku	2. ročník
Vstupní předpoklady	
<p>Žák by se měl orientovat v následující problematice:</p> <p>Kapaliny. Plyny. Pevné látky. Teplota varu. Destilace. Adsorpce.</p>	
Předpokládané výsledky výuky	
<p>Žák:</p> <ul style="list-style-type: none"> • určí přibližný objem plynů ve vzduchu • na fázovém diagramu naznačí podmínky, za kterých je možné plyn zkapalnit • zakreslí a popíše zařízení pro oddělování složek kapalného vzduchu • zaznačí místo a přibližnou teplotu, při které se odebírá ze zařízení dusík a kyslík • vysvětlí princip jiné možnosti oddělení kyslíku a dusíku 	
Metody výuky	Učební pomůcky
<ul style="list-style-type: none"> • diskuse • demonstrační výklad • práce ve skupině 	<ul style="list-style-type: none"> • prezentace k tématu v MS PowerPoint • pracovní list pro žáka • učební text • poster s nákresy výrobních zařízení • pomůcky na demonstrační experiment

Na úvod hodiny učitel předvede demonstrační pokus a rozvede diskusi o zastoupení jednotlivých plynů ve vzduchu. Za pomoci obrázků zařízení objasní postup získávání kyslíku a dusíku. Pomocí společné práce na doplňování obrázků v pracovním listu proběhne upevnění učiva.

6. Použitá literatura a elektronické zdroje

1. NEISER, J.: *Základy chemických výrob: Vysokoškolská učebnice pro studenty pedagogických a přírodovědeckých fakult studijního oboru 76-12-8 učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů*. Praha 1988.
2. WICHTERLE, K.: *Chemická technologie*. Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, 2010.